

Výchovný ústav a vzťahy s výchovne relevantnými subjektami jeho vonkajšieho prostredia

Education facility and relationships to the educational relevant subjects of external milieu

Jaroslava Mišíková

Kľúčové slová: inštitúcia náhradnej rodinnej výchovy, efektivita resocializačného procesu vo výchovných zariadeniach, spoluaktéri prevýchovného procesu z vonkajšieho prostredia výchovného zariadenia pre mládež

Key words: institution of residential resocialisation, corectional facility, efectivity of process residential resocialisation, cooperating subjects from external mileau of corectional facilites

Abstrakt: Príspevok je zdôvodnením dielčej tématickej úlohy grantového výskumného projektu GAČR 406/06/0731 s názvom „Komunitní systém v resocializačných zariadeniach pre adolescentov“ (zodpovedný riešiteľ Július Sekera) a priebežnou informáciou o súčasnom stave jej riešenia.

Abstract: The article drawing near reasons for investigation relationships of educational facility to its colaborating subjects from external milieu – as the partial assingment of research grant projects GAČR 406/06/0731 „Community system and Corectional Educational Facilities for adolescents“ It presents running informations on actual state of realization this assingment too.

Nemusíme byť hneď životnými pesimistami, ktorí vnímajú realitu apriori z negatívnej strany, aby sme o výslednej efektívnosti náhradnej ústavnej výchovy mládeže s problémami správania v ČR mali pochybnosti... Explicitné údaje pre potvrdenie či vyvrátenie tohoto dojmu nie sú k dispozícii, pretože systematicky sa ďalšie životné dráhy jedincov, ktorí opustia výchovné ústavy, nesledujú.¹ Tušíme však, že v prípade úspešnosti prevýchovného procesu v ústavných zariadeniach, by už táto skutočnosť bola známa a zverejňovaná nielen pre pedagogickú, ale i laickú verejnosť. Človek dnešnej doby nedostáva z masmédií len informačné dávky o problémoch a katastrofách, ale v ich odlesku dostáva, z taktických dôvodov, aj informačné dávky povzbudzujúcich, upokojujúcich a potešujúcich správ o tom, že spoločnosť v ktorej žije, funguje predsa len dobre a na jej premyslené štruktúry fungovania sa možno spoľahnúť...

¹ Výchovné ústavy z vlastnej iniciatívy a zvedavosti sledujú dva „katamnenitické“ roky svojich bývalých zverencov. Ich ďalšie životné obdobie už však ich vlastnou iniciatívou je vysledovateľné len obtiažne a útržkovo.

Naznačené nás teda vedie k tomu, aby sme predpokladali, že inštitúcia náhradnej ústavnej výchovy nie je pre riešenie problému resocializácie mládeže tou najúspešnejšou inštitúciou a že jej výchovná funkcia (tak ako sa u nás v názve hrdia kľúčové „výkonné“ organizácie tejto inštitúcie –výchovné ústavy) nie je hlavným opodstatnením jej spoločenskej užitočnosti, existencie. Odborníci naše obecné pochybnosti posilujú výčtom konkrétnych výhrad a námietok voči súčasnej podobe ústavnej prevýchovnej starostlivosti a jej efektívnosti, teoretického i praktického charakteru. Napr. Barker (1993, s. 1-8) ich zhrnul a prezetnoval ako nasledovné praktické výhrady:

1. Nikam nevedúce výsledky liečby
2. Inštitucionalizovaná neuróza
3. Učenie sa dysfunkčnému, dokonca asociálnemu konaniu
4. Opustenie dieťaťa a jeho rodinou
5. Finančné náklady

Resp. teoretické námietky:

1. Nerešpektovanie kontextuality správania klienta
2. Limity psychoanalytického prístupu
3. Nedocenenie významu systémového prístupu ku klientovi a jeho rodine
4. Neprimeranosť ústavného spôsobu riešenia ľudských problémov v spoločenskej ére „tretej vlny“.

Inštitúcia náhradnej ústavnej pre-výchovy však má popri formatívnej aj svoju druhú, sprievodnú spoločenskú funkciu – ochrannú. Je uchopiteľná cez tie dôvody umiestnenia dieťaťa do ústavnej „liečby“, ktoré sa nedajú označiť ako nevyhnutnosť ústavnej liečby samotnej, konkrétne kvôli ochrane komunity² a kvôli ochrane dieťaťa. (Schaefer, Swanson, 1993, s. 8-9) Spoločnosť, v ktorej deti bezprostredne žijú, je teda ich umiestnením do ústavu po istý čas chránená a taktiež aj deti samotné sú chránené pred ňou, resp. tou jej časťou, ktorá k ich problémom s chovaním významne prispela ako napr. rodina dieťaťa, jeho partie, príp. miestna komunita. Práve ochranná funkcia inštitúcie náhradnej ústavnej výchovy sa v súčasnosti zdá byť u nás tým pragmaticky rozhodujúcim dôvodom, ktorý jej spoločenskú užitočnosť a existenciu ozmysľuje.

Ani ochranná funkcia inštitúcie ústavnej výchovy problémových detí ale nie je bez trhlín pochybností. o jej celkovom prínose. Ako nežiadúco formujúci –a teda de facto dieťa pred nežiadúcimi sociálnymi vplyvmi neochraňujúci- treba napr. vziať do úvahy vplyv ústavnej peers kultúry, ktorá je „kompenzáciou“ pouličnej peer kultúry. V ČR nie je táto problematika pedagogicky zvlášť sledovaná, v zahraničnej literatúre jej pozornosť venuje, napr. Gwynnová, Meyerová, Schaefer (In Schaefer, Swanson, 1993, s. 104-133), Polsky, H. (1962) resp. Vorrath, Brendthro (1985, In Scaeffler, Swanson, 1993., s. 1-2). Na významnosť problému vplyvu peers skupín v kontexte ústavného pre-výchovného procesu naznačujú svojim spôsobom aj niektoré doteraz nami už získané informácie zo stále prebiehajúceho zberu primárnych informácií v rámci riešenia dielčej úlohy- *Výchovne relevantné vonkajšie*

² V zmysle Tönniesovej dichotómie ľudských útvarov ide o komunitu ako lokálnu pospolitosť

prostredie výchovného ústavu. Zaevidovali sme už respondentov upozorňujúcich –v odpovediach na voľne postavenú otázku o prekážkach úspešnosti prevýchovného problému- práve na vhodnosť umiestňovania detí do výchovných skupín ako na dôležitý problém ústavnej prevýchovy. Umiestňovanie klientov do ústavného zariadenia sa obvykle nerealizuje (niekde i v dôsledku nedostatku odborne školeného personálu) ako výsledok prepracovanejšieho výchovne- racionálneho zámeru, ale ako „dostupná koedukácia“ detí s nediferencovanými problémami správania. Mladí jedinci s najťažšími deliktami správania sa síce v ČR umiestňujú –ako je verejne známe- do VÚ v Boleticiach a pre „ťažké prípady“ sa pripravujú ďalšie špecializované ústavne zariadenia. Zvyšok klientely ostatných výchovných ústavoch nie je ale predsa problémovo-výchovne homogenný!

Relatívny je aj ochranný efekt náhradnej ústavnej výchovy ako ochrany spoločnosti pred správaním problémových detí, pretože je časovo obmedzený na dobu pobytu klienta v zariadení. Z časového hľadiska ide obvykle len o efekt prechodný. Pokým nemôžeme konštatovať pozitívne úspešnosť prevýchovy, resp. resocializácie, je efekt ochrany spoločnosti iluzorný - .problémy sa posúvajú na neskorší čas, samozrejme, aj so sociálnymi a ekonomickými dôsledkami pre spoločnosť.

Efektivita resocializačných procesov (v rámci ústavnej pobytovej formy vrátane) je dnes aktuálnym a asi aj uholným problémom resocializačnej problematiky. Aj v tých krajinách, kde (ústavnej) prevýchovnej a resocializačnej problematike venujú odborníci pozornosť už dlhšie a systematickejšie, problém efektivity (ústavnej) resocializácie rezonuje- zjavne či skryto. Nie je podstatné, či autori efektívnosť (ústavnej) prevýchovy (resp. liečebnej terapie) priamo proklamujú ako centrálny problém (napr. Schaefer a Swanson, poprvýkrát 1988, neskor 1993), či sa k nej vyjadrujú nepriamo cez upozorňovanie na aktuálnosť či vhodnosť organizačných foriem inštitucionálneho pôsobenia, resocializačných metód a techník, vhodnosť resocializačného prostredia, atď. (napr. Stankowski, 2003) alebo k jej reflexii prispievajú prezentáciou zabehnutých prevýchovných programov a postupov so zámerom zverejnenia dobrých skúseností a výstrahy pred tými horšími (ako napr. Wolan, 2004, Tutt, 1980). Zobecnením informačnej funkčnosti riešených tém sa dostávame k ich spoločnému obecnému účelovému menovateľovi, ktorým je hľadanie odpovede na otázku: Čo a ako sa dá robiť pre zefektívnenie prevýchovných a resocializačných procesov? ³

V kontexte problematiky ústavnej resocializácie sa v súčasnosti črtá určité smerovanie jej skvalitňovania, konkrétne v rámci tzv. humanistického prístupu (napr. Labáth, 2001, 2004).⁴ Vzt'ahuje sa hlavne na prevýchovu tých jedincov, pre ktorých umiestnenie do ústavu nie je (aj) uloženou sankciou, ktorí pre spoločnosť nie sú

³ Aj riešený výskumný projekt GAČR *Komunitný systém v resocializačných zariadeniach pre adolescentov* má tento latentný zámer, hoci názvy jeho dielčích výskumných úloh naň priamo nenaznačujú

⁴ Ich prezentácia a odôvodňovanie by vydalo na samostatný prehľadový materiál autora viac v tejto problematike fundovaného než je tomu v mojom prípade.

natoľko nebezpeční, že vyžadujú izoláciu. Podľa odhadu odborníkov ide o percentuálny doplnok asi k 17% (Stankowski, 2003, str. 3), maximálne 20% klientov výchovných zariadení (niektorí riaditelia výchovných zariadení, s ktorými sme doteraz hovorili).

Pre riešenie našej dielčej úlohy sú (želateľné) perspektívy v odborne garantovanej prevýchove a resocializácii zaujímavé práve tým, že v nich má veľmi dôležitú úlohu aj „vonkajšie“ prostredie výchovného zariadenia – v úvodzovkách preto, že z perspektívy resocializačného procesu (a nie z perspektívy organizačnej jednotky-výchovného ústavu) sa prostredie -spolupracujúci aktéri tohoto procesu stávajú jeho súčasťou. „Vonkajší“ spoluúčastníci sú vnútornou súčasťou bez ohľadu na ich zamestnaneckú, členskú príležitosť k ústavnému zariadeniu. Obecne ide o tzv. revalorizačný trend deviačného prostredia (Stankowski, 2003, s. 3), Štúrová (In Labáth, 2001, s. 133-134) by takýto trend identifikovala ako sociálno-komunálny model trendov starostlivosti o mládež s dissociálnym správaním. O ktoré relevantné subjekty vonkajšieho prostredia výchovného zariadenia ide?

Ide predovšetkým o rodinu klienta a jej aktívnu spoluúčasť v resocializačnom procese. „Bez jej zapojenia nemôžeme očakávať úspech v podobe želaných výsledkov“, konštatuje Barker (1993, s.13) Podložme ešte toto tvrdenie aj „konštruktivistickým“ sociologickým poznatkom o sociálnom princípe vzniku sociálnej identity, že človek je tým, za čo ho uznáva jeho okolie. Logicky potom zmena identity ľudského jedinca vyžaduje zmenu sociálnych vzťahov a z nich vyplývajúcich očakávaní na jednanie a správanie. (napr. Berger, 2003). Cielená a intenzívna individuálna pedagogická a psychologická korektívna práca je samozrejším základom perspektívne úspešného resocializačného procesu. Darmo sa ale bude hneď odzajtra pedagogicky a terapeuticky intenzívnejšie pracovať s klientami vo výchovných zariadeniach, pokiaľ sa títo vracajú (priebežne na dovolenky a prázdniny, po opustení zariadení relatívne nastálo) do svojich, žiadúcou zmenou nedotknutých rodín (a párt a komunít), ktoré ich budú posilovať v ich pôvodnej identite... V psychiatrii sa už viditeľne kryštalizuje celý nový terapeutický prístup k liečbe pacienta- sociálna psychiatria (napr. Eikermann, 1999) Dospela k poznaniu, že bez spoluutvárajúceho (rodinného) sociálneho prostredia jedinca sa jeho liečba nedá stabilnejšie zefektívňovať.

Podobne želaným smerom vo vývoji ústavných liečebných programov je aj „úzka spolupráca medzi ústavným centrom a relevantnými odborníkmi,...takže dieťa nebude zažívať pocity, že je posúvané od jednej skupiny dospelých do inej.“ (Barker, 1993, s.14) V našich podmienkach sa na pobytovom prevýchovom procese spolu s výchovným zariadením samotným ako garantom intervenčnej, „terapeutickej“ fáze prevýchového procesu, ešte zúčastňujú diagnostické ústavy garantujúce diagnostickú fázu prevýchovy a OSPOD-y „garantujúce“ mimoústavný pobyt klienta (dovolenky, prázdniny, resp. kurátorský dozor po odchode adolescenta z výchovného ústavu). Prevýchovný proces je kompetenčne delený medzi odborníkmi z troch pracovno-právnych subjektov. O tom, či ich spolupráca v prevýchovom procese adolescentov je onou želanou úzkou spolupracou

zmieňovanou vyššie Barkerom a či je klient spoločným centrom ich snaženia skôr môžu zainteresovaní tušiť než sa objektívne o nej vie.

Nami riešená dielčia úloha (*Vzťahy výchovného ústavu s jeho relevantným sociálnym prostredím*) vychádza z načrtnutého poznatkového rámca ústavnej resocializácie a jej hlavnými výskumnými cieľmi je získanie deskriptívnych poznatkov

- 1) o stave vzťahov spolupráce medzi výchovným zariadením a spolupracujúcimi subjektami jeho vonkajšieho prostredia a
- 2) o mobilizovateľnosti zúčastnených k zmene vzhľadom k u nás zaužívanej filozofii a koncepcii prevýchovy.
- 3) spolu so získaním rozširujúcich poznatkov zo sprievodnej analýzy súvislostí vybraných aspektov týchto javov.

K termínu odoslania príspevku je rozpracovaná do fáze zberu primárnych dát. Zber dát z piatich vybraných výchovných zariadení, vybraných na základe výsledkov ad hoc výskumnej akcie realizovanej v r. 2006 zodpovedným riešiteľom celého výskumného projektu Sekerom. So zberom primárnych informácií v rámci našej dielčej úlohy sme začali od marca r. 2007. Pracujeme s respondentami z rôznych pracovísk - z diagnostických ústavov, oddelení sociálno-právnej ochrany miestnych úradov a z výchovných ústavov ako inštitúcií, resp. organizácií, ktoré sú, rôznym podielom, výchovne relevantnými účastníkmi komplexného procesu prevýchovy a resocializácie klientov skúmaných ústavov. Časovo a organizačne ide o náročný zber informácií. Napr. len kurátorov je toľko, koľko je klientov daného výchovného ústavu. Tých najskôr identifikujeme cez sociálnych pracovníkov výchovných ústavov a následne kontaktujeme po prílušných OSPOD-och v ČR (za účelom orientačnej identifikácie predústavných výchovných opatrení, identifikácie profilu správania rodičov klienta a vzťahu s VU). Najskôr každého telefonicky, aby sme vysvetlili účel jeho účasti vo výskume a motivovali ho k spolupráci, potom čakáme na vrátenie dotazníka. Ak je v ústave okolo 30 klientov, znamená to pre nás osloviť, čakať, príp. urgovať odpovede asi od tridsiatich sociálnych kurátov za každý ústav.

Prepodkladáme, že kompletizáciu potrebných primárnych informácií potrebných k analýze budeme mať, aspoň za prvé dva v súčasnosti rozpracované výchovné ústavy, hotovú v priebehu leta 2007. Očakávame, že isté konkrétne návrhy (hypotetických) poznatkov by tak mohli byť pripravované a prezentované na septembrovej konferencii ČAPV v Českých Budějoviciach.

Použitá literatúra:

BARKER, P. Future of Childrens Therapeutic Care. In: Schaefer, Swanson (eds). *Children in Residential Care. Critical Issues in Treatment*. Northwale-New Jersey-London: 1993. ISBN 1-56821-000-0.

BERGER, L. P. *Pozvání do sociologie. Humanistická perspektiva*. Brno: Barrister & Principal, 2003. ISBN80-85947-90-0.

EIKELMANN, B. *Sociálna psychiatria. Základné poznatky a prax*. Trenčín: vydavateľstvo F, 1999. ISBN 80-88952-02-6.

- LABÁTH, V. *Rezidenčná starostlivosť*. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca, 2004. ISBN 80-89185-03-7.
- LABÁTH, V. a kol. *Riziková mládež*. Praha: SLON, 2001. 80-85850-66-4.
- MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*. Praha: SLON, 1999. ISBN 80-85850-76-1.
- POLSKY, H. D. W. *Cottage six. The Social System of Delinquent Boys in Residential Treatment*. New York: Russell Sage foundation, 1962.
- STANKOWSKI, A. *Nástin problematiky etopedie a sociální patologie*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2004. ISBN 80-7042-360-9.
- STANKOWSKI, A. *Etopedie. Úvod do resocializační pedagogiky*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2003. ISBN 80-7042-257-2.
- SCHAEFER, CH.. E. SWANSON, A. J. (eds.) *Childrens in residential care. Critical Issues in Treatment*. Northwale-New Yersey-London: 1993. ISBN 1-56821-000-0.
- WOLAN, T. *Resocjalizacja: uwarunkowania, doswiadczenia projekty zmian*. Radom: Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji, 2005. ISBN 83-916495-5-5.